

Podmiotowość polityczna pierwszej Solidarności

Wstęp

Ryszard Kapuściński w reportażu ze strajku sierpniowego w Stoczni Gdańskiej im. Lenina napisał następująco: „sierpniowy strajk był zarazem i dramatycznym zmaganiem, i świętem. Zmaganiem o swoje prawa i Świętem Wyprostowanych Ramion, Podniesionych Główn”.¹ Strajki sierpniowe roku 1980 stanowiły przejście do nowej rzeczywistości społecznej. Wyprostowane ramiona i podniesione głowy mogą mieć tylko ci, którzy chcą decydować sami o sobie. Chcą sami sobą rządzić – a więc są podmiotami. Strajki sierpniowe były ogólnopolskim, zbiorowym aktem przekroczenia granicy pomiędzy uprzedmiotowieniem a upodmiotowieniem.

Przejście od stanu całkowitego uprzedmiotowienia do skrajnego upodmiotowienia politycznego jest jednak procesem, a nie jednorazowym aktem. Podstawowym celem niniejszego artykułu jest udzielenie odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu w okresie pierwszej Solidarności wyprostowano ramiona i podniesiono głowy. Pytanie to można sformułować też innymi słowami: w jakim stopniu upodmiotowiona, a w jakim uprzedmiotowiona była pierwsza Solidarność?

Warto tu wymienić przynajmniej trzy najbardziej znaczące modele teoretyczne analizy tego problemu zaproponowane w dotychczasowych opracowaniach. Pierwszym z nich jest model Krzysztofa Brzechczyna, który wyróżnił trzy zachodzące na siebie stadia rozwojowe solidarnościowej myśli politycznej: rewindykacyjny, reformatorsko-ekonomiczny oraz kooptacyjno-polityczny.² Drugi model to podejście analizujące myśl społeczną z punktu widzenia filozofii polityki. Należy tu wyróżnić zwłaszcza dwie monografie: szczególnie cenną książkę Elżbiety Ciżewskiej, w której autorka analizuje ruch solidarnościowy z perspektywy republikańskiej,³ oraz monografię Krzysztofa Mazura, który, odwołując się do klasycznych nurtów filozofii politycznej, wskazuje na wiele możliwych płaszczyzn analizy

ROMAN BÄCKER

Uniwersytet Mikołaja Kopernika
w Toruniu

ORCID: 0000-0002-3796-3711

1. R. Kapuściński, *Notatki z Wybrzeża*, „Kultura”, 14.09.1980.

2. K. Brzechczyn, *O ewolucji solidarnościowej myśli społeczno-politycznej w latach 1980–1981. Studium z filozofii społecznej*, Poznań 2013.

3. E. Ciżewska, *Filozofia publiczna Solidarności. Solidarność 1980–1981 z perspektywy republikańskiej tradycji politycznej*, Warszawa 2010.

myśli solidarnościowej⁴. Trzecim wartym dalszej eksploracji badawczej modelem teoretycznym jest analiza semiotyczna Solidarności oraz aparatu partyjno-państwowego dokonana przez Pawła Rojka⁵. Każde z powyższych ujęć jest bardzo cenne i przedstawia oryginalne propozycje teoretyczne. Z uwagi na fakt, że rzeczywistość należy analizować z wielu różnych punktów widzenia, w niniejszym artykule przedstawię odmienny od wymienionych wyżej model teoretyczny.

Założenia teoretyczne

Pytanie dotyczące podniesionych głów i wyprostowanych ramion można sformułować jeszcze w inny sposób: jakie miejsce na linii *continuum* pomiędzy typami idealnymi uprzedmiotowienia i upodmiotowienia zajmowała pierwsza Solidarność?

Typ idealny jest w tym przypadku rozumiany jako zestawienie najistotniejszych cech danego zjawiska, procesu czy bytu zrealizowanych w stopniu całkowitym. Zestawienie tak pojmowanych cech o odwrotnym charakterze tworzy z kolei typ idealny antynomiczny. Tego typu konstrukcja ma charakter abstrakcyjny – nie ma realnej możliwości jej całkowitego urzeczywistnienia. Pomiedzy typami idealnymi można wyznaczyć *continuum*, na którym możliwe jest usytuowanie konkretnych zjawisk, procesów czy bytów spełniających w jakimś stopniu cechy danego typu idealnego i jego antynomii. Tym samym możliwe staje się odzwierciedlenie bardzo szerokiej gamy stanów pośrednich – znajdujących się w mniejszym lub większym oddaleniu od przeciwstawnych typów idealnych. W przypadku analizy dotyczącej dłuższego

okresu możliwe jest wskazanie nie tylko wektorów, ale i szybkości zachodzących zmian. Możliwe staje się również dość dokładne porównywanie zjawisk, procesów czy bytów poprzez wskazywanie dystansu pomiędzy nimi na linii *continuum*⁶.

Podmiotowość jako typ idealny jest w tym tekście rozumiana jako zdolność do samodzielnego podejmowania decyzji. Jej antynomią jest uprzedmiotowienie, a więc niezdolność do takiego sposobu podejmowania decyzji. W odniesieniu do sfery politycznej można mówić o zdolności lub niezdolności do podejmowania decyzji politycznych przez wielkie grupy społeczne. Można wskazać też na proces upodmiotawiania politycznego, a więc przechodzenia poszczególnych osób oraz ich zbiorów od całkowitego uprzedmiotowienia politycznego do pełnej politycznej podmiotowości. Proces ten dokonuje się przy próbach jego limitowania lub cofania przez instytucje podległe panującej klasie politycznej. Proces uprzedmiotawiania politycznego przebiega odwrotnie – polega na zwiększaniu zakresu niezdolności do podejmowania decyzji politycznych przez coraz większą część grupy społecznej, która wcześniej była podmiotem.

Literatura na temat upodmiotawiania oraz uprzedmiotawiania jest stosunkowo niewielka, często deskryptywna i dotyczy przede wszystkim poszczególnych instytucji demokratycznych o ograniczonym zasięgu⁷. Na wyróżnienie zasługują prace ujmujące podmiotowość polityczną w kontekście filozoficznym i psychologicznym⁸. Literatura światowa na temat upodmiotawiania jest poświęcona przede wszystkim kwestiom kulturowym, na przykład urzeczowieniu kobiet, które dokonuje się za sprawą kultu piękna⁹.

4. K. Mazur, *Przekroczyć nowoczesność. Projekt polityczny ruchu społecznego Solidarność*, Kraków 2017.

5. P. Rojek, *Semiotyka Solidarności. Analiza dyskursów PZPR i NSZZ Solidarność w 1981 roku*, Kraków 2009.

6. Zob. J. Rak, R. Bäcker, *Problem badawczy*, „Politeja” 2015, nr 5; Y. Y. Ang, *Beyond Weber: Conceptualizing an Alternative Ideal Type of Bureaucracy in Developing Contexts*, „Regulation & Governance” 2017, Vol. 11, No. 3.

7. Zob. I. Błaszczak, *Miejsce Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych RP w upodmiotowieniu polskiej wsi w latach 1945–1948*, [w:] *Edukacja dorosłych wobec społecznego wykluczenia: przeszłość i teraźniejszość*, pod red. T. Maliszewskiego, J. Żerko, Gdańsk 2012; A. Dziuba, *Samorząd terytorialny drogą upodmiotowienia społeczności lokalnych*, „Teologia i Człowiek” 2011, t. 17.

8. Zob. P. Sawczyński, *Polityczność podmiotu. Spór o podmiotowość polityczną w świetle zwrotu językowego*, Kraków 2016; W. Sotwin, *Podmiotowość w sferze politycznej, czyli pragmatyzm – pryncypializm*, Warszawa 2003.

9. Zob. Ch. Hart, M. Fuoli, *Objectification Strategies Outperform Subjectification Strategies in Military Interventionist Discourses*, „Journal of Pragmatics” 2020, Vol. 162; C. Heldman, M. Cahill, *The Beast of Beauty Culture: An Analysis of the Political Effects of Self-Objectification*,

Wobec tego konieczne jest samodzielne poszukiwanie zbioru najistotniejszych cech przesądających o podmiotowości lub przedmiotowości wielkich grup społecznych. Inspiracją dla analizy zawartej w artykule okazały się teksty niemieckich politologów, Ulricha Willemsa i Thomasa von Wintera, zajmujących się tak zwanymi słabymi interesami (*schwache Interessen*), czyli interesami grup społecznych o niezbyt wysokim poziomie podmiotowości politycznej. Badacze ci wyróżniają cztery wymiary podmiotowości politycznej: artykulację, organizację, mobilizację i realizację interesów¹⁰. W ramach każdego z nich możliwe jest wyodrębnienie etapów pośrednich pomiędzy przedmiotowaniem a podmiotowością, rozumianymi jako antynomiczne typy idealne.

W wymiarze artykulacji można wskazać trzy podstawowe etapy. Pierwszy to artykulacja indywidualna, znana dość powszechnie jako suplika¹¹. Wyrażanie swoich interesów – czy rzadziej: aspiracji – jest tu połączone z silną chęcią zachowania anonimowości. Dopiero po zmniejszeniu poziomu konformizmu jednostki możliwe jest przełamanie bariery anonimowości. Drugi etap to artykulacja zbiorowa. Następuje wówczas agregacja postulatów, ich uogólnienie. Możliwe jest wtedy pojawienie się haseł i żądań o charakterze ogólnym, dotyczących całej grupy społecznej. Trzeci etap jest typowy dla poziomu instytucjonalnego; można nazwać go etapem programowym. Następuje on wówczas, gdy wielka grupa społeczna jest zdolna do kreowania programu politycznego obejmującego diagnozę sytuacji, pożądaną wizję przyszłości oraz opis zestawu działań pozwalających na jej realizację.

Na poziomie organizacji możliwe jest wyodrębnienie pięciu etapów. Pierwszym z nich są indywidualne

wysiłki organizacyjne. Można do nich zaliczyć choćby jednoosobowe pikietki czy inne równie ograniczone formy protestu. Drugi etap to wystąpienia żywiołowe o charakterze anomicznym. Nie mają one organizatorów ani planu, lecz są spontaniczne i wybuchają na skutek silnego impulsu zewnętrznego. Eric Hobsbawm nazywa je prymitywnymi rebeliami¹². Etapem trzecim są zorganizowane protesty, które rozpoczynają się w wyznaczonym terminie i mają doprowadzić do realizacji wyraźnie określonego celu. Czwarty etap opiera się na istnieniu stałego potencjału samoorganizacji, dzięki czemu możliwe jest prawie natychmiastowe zorganizowanie masowych akcji. W piątym etapie dochodzi do powstania organizacji działających na wielu płaszczyznach i wyspecjalizowanych w spełnianiu określonych funkcji.

Trzeci wymiar dotyczy potencjału mobilizacji, a więc zdolności, woli i akceptacji związanych z podejmowaniem działań zbiorowych. Potencjał ten jest w dużej mierze zależny również od ilości czasu wolnego, który nie jest przeznaczony na zaspokajanie codziennych potrzeb życiowych. Pierwszy etap potencjału mobilizacji to indywidualne akty sprzeciwu. Drugi to protesty grupowe obejmujące wyraźnie wyodrębnione zbiorowości. Mogą być nimi na przykład robotnicy pracujący w danej fabryce bądź jej poszczególnych wydziałach. Trzeci etap to bunt środowisk, a więc zbiorowości o wiele szerszych od społeczności jednego zakładu pracy, ale wyodrębnionych spośród innych choćby ze względu na wykonywany zawód. Czwarty etap to wykształcenie się postaw nonkonformistycznych wśród podstawowych klas społecznych. Etap ostatni polega na buncie mas połączonym z wypowiedzeniem posłuszeństwa przez część klasy panującej.

2007, https://researchgate.net/publication/238622599_The_Beast_of_Beauty_Culture_An_Analysis_of_the_Political_Effects_of_Self-Objectification (dostęp: 1.02.2022); *Self-Objectification in Women: Causes, Consequences, and Counteractions*, ed. by R. M. Calogero, S. Tantleff-Dunn, J. K. Thompson, Washington 2011; D. A. Rohlinger, *Eroticizing Men: Cultural Influences on Advertising and Male Objectification*, „Sex Roles” 2002, Vol. 46.

10. Zob. U. Willems, Th. von Winter, *Anmerkungen zum Stand und zu den Perspektiven der Forschung*, [w:] *Politische Repräsentation schwacher Interessen*, hrsg. von U. Willems, Th. von Winter, Wiesbaden 2000, s. 11.
11. Na ten temat zob. *Supliki do najwyższej władzy*, pod red. M. Kuli, Warszawa 1996; A. Leszczyński, *Ludowa historia Polski. Historia wyzysku i oporu. Mitologia panowania*, Warszawa 2020, s. 143–154.
12. E. Hobsbawm, *Primitive Rebels. Studies in Archaic Forms of Social Movement in 19th and 20th Centuries*, London 2017. Pierwsze wydanie książki ukazało się w 1959 roku.

Czwarty poziom dotyczy zdolności realizacji interesów, potrzeb i aspiracji danej zbiorowości. Pierwszym etapem jest tu po prostu brak takiej zdolności. Drugim – uzyskiwanie indywidualnych korzyści. Trzeci etap to osiąganie korzyści zbiorowych o charakterze ekonomicznym, a czwarty – korzyści statusowych. Piąty, najwyższy, polega na uzyskiwaniu pozycji dominującej lub hegemonicznej względem innych grup społecznych, a także podtrzymywanie tego stanu i zwiększanie poziomu dominacji lub hegemonii.

Proces upodmiotowienia polega na przechodzeniu do kolejnego etapu przynajmniej w ramach jednego z czterech wymienionych poziomów w stronę idealnego typu podmiotowości. Upodmiotowienie polega z kolei na przechodzeniu w drugą stronę – do idealnego typu upodmiotowienia. Przekroczenie progu podmiotowości następuje po osiągnięciu na poziomie artykulacyjnym etapu agregacji, organizacyjnym – etapu zorganizowanych protestów, mobilizacyjnym – protestów grupowych, a w przypadku zdolności realizacji interesów – uzyskiwania korzyści zbiorowych.

Artykulacja

Indywidualne supliki były jednym z wielu mechanizmów stabilizowania systemu totalitarnego. Konieczne jest wymienienie przede wszystkim instytucji donosów – dość ważnego sposobu na bezkosztowy wzrost efektywności służb specjalnych oraz osiąganie bardzo wysokiego poziomu konformizmu mas. Należy jednak pamiętać także o innych rodzajach suplik. Skargi na zwierzchników do ich przełożonych, zeszyty skarg i wniosków we wszystkich sklepach czy podania o przydział dóbr reglamentowanych nie

tylko odgrywały ważną rolę w procesie usprawniania dystrybucji towarów, ale dawały też ludziom poczucie sprawczości w ramach całego systemu.

Jednakże pojawiały się również supliki, które nie miały charakteru prosystemowego. Charakterystyczne były w tym przypadku indywidualne inicjatywy pojawiające się w środowiskach dziennikarskich, twórczych i naukowych. Warto w tym miejscu wymienić na przykład wnioski znakomitych reportażyistów o zgodę na podejmowanie znaczących tematów społecznych. Publikowane w czasach PRL-u reportaże Ryszarda Kapuścińskiego, Hanny Krall, Małgorzaty Szejnert i wielu innych świadczą nie tylko o umiejętności przekraczania barier świadomościowych, ale też o skuteczności indywidualnych suplik, pozwalających wykroczyć poza ramy systemu¹³.

Postulaty grupowe były formułowane głównie przez robotników z fabryk i kopalni. Miały one najczęściej charakter ekonomiczny, ale zdarzały się również postulaty odwołania szczególnie nielubianych dyrektorów¹⁴. W latach siedemdziesiątych były one sporadyczne, a ich nasilenie nastąpiło dopiero latem 1980 roku. W trakcie strajków, które od 1 lipca 1980 roku wybuchały w Lublinie, formułowano głównie żądania podwyżki płac. Taki też był jeden z najważniejszych postulatów strajku w Stoczni im. Lenina w Gdańsku, który wybuchł 14 sierpnia 1980 roku¹⁵. Charakterystycznym zjawiskiem późnej jesieni 1981 roku było ponowne pojawienie się postulatów grupowych w środowiskach nienależących do głównego nurtu Solidarności. Tak było w przypadku strajku pracowników PGR-ów w Zielonogórskim¹⁶, strajku studentów w Radomiu (zanim nie przekształcił się on w strajk ogólnopolski)¹⁷ oraz studentów pożarnictwa w Warszawie¹⁸.

13. Na ten temat zob. K. Wolny-Zmorzyński, *Ryszard Kapuściński w labiryncie współczesności*, Kraków 2004; B. Nowacka, *Magiczne dziennikarstwo. Ryszard Kapuściński w oczach krytyków*, Katowice 2006; A. Kaliszewski, *Od „małego realizmu” do „wielkiej metafory”. Obraz czasów PRL-u w reportażach Hanny Krall*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2020, t. XXIII, z. 3; M. Wiszniowska, *Od reportażu społeczno-obyczajowego do opowieści geohistorycznej. Ewolucja prozy Małgorzaty Szejnert*, „Konteksty Kultury” 2017, t. 14, nr 1.

14. K. Lesiakowski, *Strajk robotników łódzkich w lutym 1971 roku*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2002, nr 1.

15. A. Machcewicz, *Bunt. Strajki w Trójmieście. Sierpień 1980*, Gdańsk 2015.

16. P. Zwiernik, *Konflikt w Lubogórze*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2005, nr 7–8.

17. K. Dworaczek, *Studenci 1981. Strajk radomski*, „Wolność i Solidarność”, 2013, nr 4.

18. G. Majchrzak, *Strajk w Wyższej Oficerskiej Szkole Pożarniczej w Warszawie*, „Bezpieczeństwo i Technika Pożarnicza” 2017, t. 47, nr 3.

Uogólnione postulaty klasowe zostały sformułowane 16 sierpnia 1980 roku po przekształceniu protestu w Stoczni Gdańskiej w strajk solidarnościowy. Pierwszym i najważniejszym postulatem było żądanie zgody na utworzenie wolnych i samorządnych związków zawodowych. Jednakże inne postulaty także były bardzo znaczące. Prawo do strajku oraz postulat wolności słowa były żądaniami dotyczącymi uznania prawa do podmiotowego działania i komunikowania się pracowników. Żądanie zwolnienia więźniów politycznych było *de facto* domaganiem się prawa do prowadzenia działalności publicznej, która nie byłaby kontrolowana przez partię. Postulat dotyczący transmitowania mszy w radiu był zaś apelem o prawo do publicznego wyznawania wiary¹⁹.

Podobne zestawy postulatów pojawiły się w komitetach strajkowych Szczecina oraz Jastrzębiej Góry. Prawo do posiadania własnej organizacji było czołowym żądaniem środowisk studenckich oraz rolniczych, począwszy od jesieni 1980 roku. Z coraz większą siłą wybrzmiewało ono w czasie strajków na początku następnego roku.

Całościowy program zmian społecznych zaczęto formułować latem 1981 roku, a ostatecznie uchwalono w trakcie I Krajowego Zjazdu Delegatów NSZZ „Solidarność” w Hali Olivia w Gdańsku. Program „Samorządnej Rzeczypospolitej” zakładał całkowite przekształcenie systemu społecznego w Polsce²⁰. Celem było już nie tylko upodmiotowienie wszystkich grup społecznych w kraju, ale i faktyczne przejęcie przez nie prawa do decydowania o wszelkich kwestiach ogólnych. Program ten zakładał hegemonię narodu politycznego, a więc zaimplementowanie mechanizmów demokratycznych na wszystkich poziomach organizacji życia społecznego.

Ewolucja procesów artykulacji była bardzo szybka. 16 sierpnia 1980 roku pojawiły się pierwsze uogólnione postulaty klasowe. W ciągu kilku miesięcy ten poziom artykulacji został osiągnięty przez wiele środowisk społecznych, w tym i takich, które znajdowały się poza głównymi ośrodkami komunikacji społecznej. W ciągu jednego roku potrafiiono osiągnąć najwyższy poziom w ramach tego wymiaru podmiotowości, a więc sformułować całościowy program zmian społecznych, które zostały zaakceptowane przez najważniejszą reprezentację społeczeństwa, czyli zjazd NSZZ „Solidarność”. Późną jesienią 1981 roku można było jednak zaobserwować artykułowanie przez niektóre środowiska społeczne postulatów całkowicie partykularnych.

Wymiar organizacyjny

Wystąpienia uliczne w grudniu 1970 oraz czerwcu 1976 roku zostały wywołane znaczącymi podwyżkami cen artykułów żywnościowych. Warto dla przykładu odnotować, że cena urzędowa chleba w grudniu 1970 roku została podniesiona z czterech do sześciu złotych. W 1976 roku doszło do podwyżek o podobnej skali²¹. Wystąpienia robotnicze nie były zorganizowane; ich przebieg wynikał raczej z impulsów i emocji niż z racjonalnej kalkulacji efektywności działań.

Po „czarnym czwartku” 17 grudnia 1970 roku, kiedy zarządzono blokadę stoczni gdańskiej, zakończoną masakrą robotników idących do pracy²², rozpoczęły się strajki okupacyjne. Ta forma protestu była od tej pory powszechnie stosowana. Tak było zarówno w czasie strajków styczniowych w Szczecinie²³, strajków łódzkich włóknienek w lutym 1971

19. K. Trembicka, Sz. Bachrynowski (wprowadzenie), *21 postulatów Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego w Gdańsku*, „Myśl Polityczna” 2020, nr 3.
20. L. Mażewski, *Samorządność w programie NSZZ „Solidarność” w latach 1980–1981 na tle propozycji z zakresu ustroju politycznego i zagadnień społeczno-gospodarczych*, „Samorząd Terytorialny” 2020, nr 7–8; A. Kaczyński, *Zjazd walny*, „Wolność i Solidarność” 2011, nr 2.
21. J. Eisler, *Grudzień 1970. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Warszawa 2000; P. Sasanka, *Czerwiec 1976. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Warszawa 2006.
22. Na ten temat zob. M. Piepka, M. Pruski, *Czarny czwartek. Gdynia '70*, Warszawa 2011; B. Seidler, *Kto kazał strzelać. Grudzień '70*, Gdańsk 2010.
23. A. Głowacki, *Wystąpienia robotnicze w Szczecinie w latach 1970–1980 (próba analizy porównawczej)*, Szczecin 1989.

roku²⁴, jak i wybuchających sporadycznie przez następną dekadę strajków w fabrykach i kopalniach²⁵. Strajk okupacyjny był formą protestu społecznego wymagającą wysokiego poziomu samoorganizacji. Na wiecu proklamującym strajk wybierano komitet strajkowy, który liczył zazwyczaj kilka osób. Strajki, które wybuchły od sierpnia 1980 roku, posiadały już o wiele bardziej rozbudowane struktury organizacyjne. Formowano służby porządkowe, często powstawał też dział aprowizacyjny. Od początku strajków wydawano biuletyny prasowe. Były to najczęściej powielane ręcznie teksty dwustronicowe (złożone na jednej kartce), których nakład wynosił zazwyczaj kilkaset egzemplarzy.

16 sierpnia 1980 roku powstał w Gdańsku Międzyzakładowy Komitet Strajkowy (MKS). Wkrótce w jego skład weszli reprezentanci nie tylko strajkujących zakładów Trójmiasta, ale również zakładów z północnej i środkowej Polski²⁶. Podobne procesy ekspansji organizacyjnej dotyczyły komitetów strajkowych w Szczecinie²⁷ i Jastrzębiu-Zdroju²⁸. Był to pierwszy etap tworzenia się struktur ogólnopolskich. Więzy organizacyjne powstawały w centrach komunikacji społecznej – wielkich zakładach pracy usytuowanych w dużych miastach. W Gdańsku MKS stał się strukturą łączącą środowiska robotnicze z opozycyjnymi. Wykorzystano w tym celu instytucję doradców, czyli osób przygotowujących projekty decyzji i szukających rozwiązań semantycznych akceptowalnych dla obu stron negocjacji. Było to swoiste połączenie realnej reprezentacji politycznej załóg pracowniczych oraz samorzutnej reprezentacji ideologicznej.

Drugi etap organizacji nastąpił 17 września 1980 roku, kiedy to na wspólnym spotkaniu komitetów strajkowych zapadła decyzja o utworzeniu jednolitej ogólnopolskiej struktury – Niezależnego Samorząd-

nego Związku Zawodowego „Solidarność”. Trzeci etap polegał na tworzeniu struktur Solidarności w praktycznie wszystkich zakładach pracy i instytucjach. Największe natężenie tego procesu przypadło na wrzesień i październik 1980 roku.

Od późnej wiosny 1981 roku (a więc mniej więcej od podpisania porozumienia warszawskiego) zaczął się proces centralizacji decyzji. Coraz większy zakres kompetencji posiadały zarządy regionów i Krajowa Komisja Porozumiewawcza, coraz mniejszy zaś – reprezentacje związkowe na poziomie zakładów pracy. Proces ten był połączony z koncentracją kanałów informacji. W miesiącach wakacyjnych 1981 roku zaczęły zanikać biuletyny i gazety zakładowe, a coraz większą rolę zaczęły pełnić czasopisma wydawane przez zarządy regionów i w Warszawie. Proces ten wzmocniło pojawienie się „Tygodnika Solidarność”, którego pierwszy numer ukazał się 3 kwietnia 1981 roku.

Jesienią 1981 roku zaczęły pojawiać się pierwsze protopartie. Cechowały się one mniej lub bardziej wyraźnie sprecyzowanymi profilami ideologicznymi. Ich liczebność była niewielka, a aktywność nieznaczająca. Powstanie owych protopartii wynikało raczej z potrzeby ekspresji własnych przekonań niż z potrzeby artykulacji, agregacji i realizacji interesów zróżnicowanych grup społecznych. O ile dla ugrupowań opozycyjnych epoki Gierka najważniejszym tematem było funkcjonowanie PRL, o tyle dla protopartii najistotniejszą kwestię stanowiła kreacja wizji świata po upadku istniejącego reżimu politycznego.

Robotnicy wielkich zakładów pracy w Trójmieście, Szczecinie, Łodzi i na Śląsku już przed Sierpniem posiadali doświadczenie organizacyjne pozwalające na skuteczną obronę przed represjami. Strajk okupacyjny nie tylko zapewniał w miarę wysoki poziom bezpie-

24. K. Lesiakowski, *Strajk robotników łódzkich...*

25. J. Staniszkis, *The Evolution of Forms of Working-Class Protest in Poland: Sociological Reflections on the Gdańsk-Szczecin Case, August 1980*, „Soviet Studies” 1981, Vol. 33, No. 2.

26. A. Machcewicz, *Bunt...*

27. Z. Matuszewicz, *Sierpień '80 w Szczecinie*, Szczecin 1994.

28. J. Neja, T. Kurpierz, *Powiew wolności (sierpień 1980)*, [w:] *Górny Śląsk w Polsce Ludowej. Przełomy*, oprac. red. A. Hass, B. Linek, Opole 2013, s. 35.

czeństwa, ale również tworzył możliwości dla celowego, skoordynowanego działania wielu funkcjonalnych grup zadaniowych. W ten sposób powstała przestrzeń niezależna od aparatu partyjno-państwowego – swoista „święta ziemia”, której gospodarzem była cała zorganizowana społeczność strajkujących. Robotnicy na czas strajku sami uwolnili się od wykonywania pracy, dzięki czemu mogli skoncentrować się na wyborze swoich reprezentantów, przysłuchiwać obradom, dyskutować, uczyć się samorządzenia.

Utworzenie MKS-u 16 sierpnia 1980 roku było przeniesieniem tego sposobu organizacji na poziom ponadfabryczny. Rozpoczął się wówczas proces samoorganizacji całego społeczeństwa, który przebiegał dwójako. Po pierwsze, replikowano model samoorganizacji wypracowany w trakcie strajków okupacyjnych na poziomie zakładów pracy i instytucji. Po drugie, tworzone struktury ponadzakładowe, regionalne i ogólnopolskie. Powstanie jednolitej reprezentacji ogromnej większości pracowników było pierwszym etapem na drodze do osiągnięcia podmiotowości narodowej w wymiarze organizacyjnym.

Drugi etap został zapoczątkowany jesienią 1981 roku poprzez tworzenie protopartii politycznych. Nie miały one już charakteru ugrupowań dysydenckich, tak typowych dla okresu przedsierpniowego. Były to raczej struktury o charakterze ideologicznym, które grupowały zwolenników mniej lub bardziej wyrazistych poglądów ideowych: liberalnych, socjaldemokratycznych czy narodowych.

Mobilizacja

Strajki lipcowe 1980 roku rozpoczęły się na Lubelszczyźnie. Zakończyły się bardzo szybko głównie dlatego, że wysuwane żądania płacowe zostały prawie natychmiastowo zrealizowane²⁹. Ta taktyka wygaszania strajków była skuteczna w warunkach bardzo ścisłej izolacji informacyjnej. W lipcu 1980 roku okazała się

jednak niewystarczająca, gdyż poziom prosystemowego konformizmu był bardzo niski, zatem przepływu informacji nie zakłócała bariera autocenzury. W związku z tym krótkotrwałe strajki okupacyjne przetoczyły się w ciągu kilku tygodni od południa do północy kraju.

Powstanie MKS-u w Gdańsku miało być sposobem na realizację interesów wszystkich, a nie tylko wybranych zakładów pracy. Od tego momentu ruch strajkowy zaczął mieć formę zorganizowaną. Gdy strajkujący wybierali komitet strajkowy, wskazywali też swojego delegata do MKS-u.

Od momentu powstania MKS-u ruch strajkowy przestał przypominać falę, a zaczął mieć charakter ogniskowy. Jego centrum była Stocznia im. Lenina w Gdańsku. Kolejne MKS-y powstały w Stoczni im. Adolfa Warskiego w Szczecinie i w Kopalni „Manifest Lipcowy” w Jastrzębiu-Zdroju. Wokół nich zaczęły koncentrować się inne zakłady pracy. 16 sierpnia w Trójmieście strajkowali pracownicy 22 zakładów, a dwa dni później – 156. 21 sierpnia strajkowało 350 przedsiębiorstw, w tym zakłady z Elbląga, Słupska i Ustki. 27 sierpnia gdański MKS reprezentował 650 strajkujących załóg zakładów pracy. W dniu podpisania porozumienia, 31 sierpnia, strajkowało już ponad 700 zakładów pracy³⁰. Impulsem skłaniającym do rozpoczęcia strajku była na ogół relacja przekazana przez bezpośredniego świadka wydarzeń. Ruch strajkowy rozprzestrzenił się tam, gdzie docierały informacje. Strajki wybuchały przede wszystkim w Trójmieście, a następnie w zakładach pracy kooperujących ze Stoczną im. Lenina. W tych spośród nich, które znajdowały się poza Trójmiastem, utworzono lokalne centra koordynacji.

Strajki sierpniowe wybuchły w wielkich i średnich zakładach pracy ulokowanych w dużych i średnich miastach – były usytuowane w centrach komunikacji społecznej. Co jednak ważniejsze, nastąpiło przesunięcie ośrodków aktywności politycznej z Warszawy do centrów najważniejszych regionów.

29. M. Choma, *Strajk lubelskich kolejarzy w lipcu 1980 r.*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2002, nr 12; A. Paczkowski, *Droga do „mniejszego zła”. Strategia i taktyka obozu władzy: lipiec 1980 – styczeń 1982*, Kraków 2002.

30. W. Giełżyński, L. Stefański, *Gdańsk Sierpień 80*, Warszawa 1981.

Szacuje się, że 16 sierpnia w strajkach w Trójmieście brało udział od kilku do kilkunastu tysięcy pracowników. Tuż przed podpisaniem porozumień sierpniowo-wrześniowych strajkowało około 600 tysięcy osób³¹. Ten codzienny, gwałtowny przyrost liczby strajkujących wywoływał wśród rządzących, zarówno w Warszawie, jak i na Kremlu, obawę przed możliwością wybuchu powszechnego strajku generalnego. Narastający poziom mobilizacji strajkowej był jednym z głównych powodów wyrażenia zgody na zawarcie porozumień.

We wrześniu i październiku 1980 roku w całej Polsce wybuchały liczne strajki. Zazwyczaj dochodziło do nich w mniejszych zakładach pracy w średnich i małych miejscowościach. Głównym postulatem strajkujących było wyrażenie zgody na działalność samorządnych i niezależnych związków zawodowych. Strajki wybuchały tam, gdzie lokalny aparat partyjno-państwowy nie na to nie pozwalał, powołując się na niezbyt precyzyjne zapisy porozumień sierpniowo-wrześniowych. Tym samym można mówić o wypełnianiu przestrzeni społecznej podmiotowymi reprezentacjami klasy pracowniczej. O ile bowiem centra ogólnopolskie i regionalne zaczęły się organizować w sierpniu, o tyle peryferie – we wrześniu i październiku. Mniej więcej od listopada 1980 roku liczebność NSZZ „Solidarność” wynosiła około 10 milionów na 12 milionów osób zatrudnionych w gospodarce upaństwowionej. Do Solidarności nie wstępowały funkcjonariusze aparatu partyjno-państwowego, szczególnie jeśli zajmowali stanowiska objęte nomenklaturą. Jednakże na 3,1 miliona członków PZPR około 800 tysięcy wstąpiło do Solidarności³².

W mniejszym stopniu wstępowały do niej osoby starsze, urodzone przed drugą wojną światową. Solidarność była ruchem społecznym zdominowanym

przez młodsze pokolenia, a więc przez osoby urodzone po wojnie, które w 1980 roku miały mniej niż 35 lat. To ludzie młodzi byli najbardziej aktywni w czasie strajków, a następnie w zakładowych i regionalnych organizacjach Solidarności. Brak traumatycznych doświadczeń wojennych, niezbyt wysoki poziom socjalizacji i akceptacji metod funkcjonowania twardego systemu totalitarnego z czasów Bolesława Bieruta oraz młodzieńczy dynamizm pozwalały na kreowanie bardzo szerokiego wachlarza scenariuszy i niedostrzeganie instytucjonalnych barier.

Od jesieni 1980 roku zaczęły pojawiać się inicjatywy organizacyjne poza środowiskami pracowniczymi. Jeszcze przed rozpoczęciem roku akademickiego, bo już 22 września, utworzono Niezależne Zrzeszenie Studentów (NZS). Przez kilka miesięcy nie wyrażano jednak zgody na jego legalizację. Dopiero strajk generalny studentów, trwający od 29 stycznia do 18 lutego 1981 roku – najpierw w Łodzi, a potem w całym kraju – doprowadził do zawarcia tak zwanego porozumienia łódzkiego³³. Podobne usiłowania ze strony niezależnych inicjatyw chłopskich również nie przynosiły rezultatu. Prawa do organizowania się nie przyznano rolnikom nawet w porozumieniach ustrzycko-rzeszowskich z 19 i 20 lutego 1981 roku, które przyniosły zakończenie strajków okupacyjnych w tych dwóch miejscowościach. Zaakceptowanie prawa do posiadania przez rolników własnej reprezentacji nastąpiło dopiero w konsekwencji porozumienia warszawskiego. NSZZ Rolników Indywidualnych (RI) „Solidarność” został zarejestrowany 12 maja 1981 roku. Zarówno w strajkach okupacyjnych w Ustrzykach Dolnych i Rzeszowie, w siedzibie Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego w Bydgoszczy, jak i w wielu innych brali udział tylko reprezentanci środowisk rolniczych³⁴.

31. W. Błasiak, *Centra i peryferie masowego ruchu pracowniczego w Polsce 1980–1981*, [w:] *Studia nad ruchami społecznymi*, [t. 1], pod red. E. Lewickiej-Banaszak, P. Marciniaka i W. Modzelewskiego, Warszawa 1987.

32. Zob. np. M. Żukowski, *Wybrane aspekty dotyczące PZPR w latach 1948–1990 (liczebność, skład społeczny, dewizowe składki członkowskie i nomenklatura kadry)*, „Komunizm. System – ludzie – dokumentacja” 2013, nr 2.

33. *Strajk studentów łódzkich '81 w świetle analiz socjologicznych. Praca zbiorowa*, pod red. J. Lutyńskiego, Łódź–Warszawa 2010.

34. M. Hałamska, *Spoleczne warunki powstania NSZZ RI Solidarność*, „Więść Współczesna” 1981, nr 11.

27 marca 1981 roku w reakcji na pobicie działaczy Solidarności w Bydgoszczy odbył się czterogodzinny powszechny strajk ostrzegawczy. Według wszelkich szacunków wzięli w nim udział prawie wszyscy pracownicy sektora państwowego. Do strajku przyłączyły się też inne zakładowe organizacje związkowe oraz liczne zakładowe i uczelniane organizacje PZPR. W ciągu 16 miesięcy, jakie upłynęły od Sierpnia do wprowadzenia stanu wojennego, był to najwyższy poziom mobilizacji społecznej³⁵.

Od tego czasu można zaobserwować stopniowe zmniejszanie się poziomu partycypacji politycznej. Zmniejszyła się nie tylko liczebność masowych protestów (strajków, manifestacji ulicznych itd.), ale również chęć brania w nich udziału. Decydujące stało się zwiększenie utrudnień w zaspokajaniu codziennych potrzeb życiowych. Kolejki po artykuły spożywcze, w ogromnym zakresie reglamentowane w ramach systemu kartkowego, stawały się coraz dłuższe, a przerwy w dostawach energii elektrycznej coraz częstsze. Mieszkańcy coraz bardziej obawiali się też o to, czy przetrwają zimę, szczególnie w nieogrzewanych betonowych osiedlach i przy prawie całkowitym braku towarów w sklepach.

Wprowadzenie stanu wojennego nie spowodowało powszechnego oporu społecznego. Strajki okupacyjne wybuchły przede wszystkim w największych zakładach pracy, tych samych, które szesnaście miesięcy wcześniej były centrami strajkowymi. Strajki trwały najdłużej w kopalniach węgla kamiennego na Górnym Śląsku. Ogromna większość tych protestów była jednak przeprowadzana tylko przez niewielką część załóg³⁶. Poziom mobilizacji w obronie własnych praw i wolności nie był zbyt wysoki.

Powyżej przedstawiłem kwestię mobilizacji społecznej w jej najwyższej formie, czyli partycypacji w akcjach protestu, w tym w strajkach i demonstracjach. Jeśli tego typu działania aktywizują co naj-

mniej 10% populacji, to mamy do czynienia z sytuacją nadzwyczajną, typową dla rewolucji. Tak też można określić ciąg wydarzeń, które miały miejsce przez 16 miesięcy od lata 1980 roku. Poziom partycypacji w życiu publicznym przez cały ten okres był niesłychanie wysoki. Wzrastał bardzo gwałtownie od lata 1980 roku, przekraczając kolejne fazy zaangażowania i obejmując coraz to nowe zbiorowości społeczne. Partycypacja w protestach społecznych osiągnęła najwyższy poziom późną jesienią 1980 i wczesną wiosną 1981 roku. Po powszechnym strajku ostrzegawczym (27 marca) oraz odwołaniu strajku generalnego (zapowiedzianego na następny dzień), wieczorem 30 marca, tuż po podpisaniu porozumienia warszawskiego, poziom mobilizacji społecznej zaczął spadać, by 13 grudnia 1981 roku osiągnąć minimum. Stłumienie demonstracji i strajków przeciwko stanowi wojennemu sprawiło, że zaczęto poszukiwać nowych form oporu społecznego.

Zdolność realizacji interesów

Do czasu powołania gdańskiego MKS-u strajki okupacyjne zazwyczaj kończyły się sukcesem protestujących załóg. Realizowano postulaty ekonomiczne, na ogół związane z podwyżkami płac, sprawami socjalnymi itp. Dotyczyły one jednak poszczególnych załóg pracowniczych, miały więc wymiar partykularny.

Porozumienia sierpniowe zawarte w Szczecinie, Gdańsku i Jastrzębiu były przełomowe przede wszystkim dlatego, że zmieniły zbiorowy status robotników. Akceptacja niezależnych i samorządnych związków zawodowych była – inaczej mówiąc – uznaniem przez kierownictwo polskiego aparatu partyjno-państwowego (za zgodą Kremla) podmiotowości dotychczas uprzedmiotowionych mas pracowniczych. Pojawiające się w następnych miesiącach konflikty dotyczyły głównie warunków i zasięgu społecznego tegoż uznania.

35. G. Majchrzak, *Stanęła cała Polska*, 28.03.2021, <https://dzieje.pl/wiadomosci/stanela-cala-polska> (dostęp: 13.06.2021); K. Osiński, *Spoleczeństwo wobec kryzysu bydgoskiego z 1981 r.*, „Dzieje Najnowsze” 2012, nr 4.

36. W. Polak, *Opór społeczny w pierwszych dniach stanu wojennego*, „Wolność i Solidarność” 2012, nr 2; P. Kapusta, *Pierwsze dni stanu wojennego w Nowej Hucie*, „Ogrody Nauk i Sztuk” 2012, nr 2.

Tak można potraktować spór o wpisanie do statutu NSZZ „Solidarność” zapisów o akceptacji ustroju i sojuszu z ZSRR w listopadzie 1981 roku. Konflikt o rejestrację NZS oraz NSZZ RI „Solidarność” był w zasadzie sporem o akceptację podmiotowości poszczególnych zbiorowości społecznych. Konflikty te okazały się zwycięskie zarówno dla społeczności studenckiej, jak i rolników.

Takiego prawa nie wywalczyli sobie milicjanci, którzy usiłowali założyć Związek Zawodowy Funkcjonariuszy MO³⁷. Pomimo stosunkowo dużego zasięgu (szczególnie w województwie katowickim) tej inicjatywy represje okazały się skutecznym sposobem na powstrzymanie dążeń do samoorganizacji.

Zupełnie inaczej postąpiono w przypadku struktur poziomych w PZPR, których przedstawiciele dążyli do całkowicie demokratycznych wyborów oraz horyzontalnej współpracy pomiędzy organizacjami partyjnymi bez pośrednictwa funkcjonariuszy aparatu partyjnego. Rozwój struktur poziomych zdołano ograniczyć tylko do dużych miast i ośrodków akademickich. Następnie przeprowadzono całkowicie demokratyczne wybory do wszystkich szczebli organizacyjnych partii. IX Nadzwyczajny Zjazd PZPR zakończył się zwycięstwem kadrowym aparatu partyjnego, zaś spośród reprezentantów struktur poziomych wyłoniono nie więcej niż 10% delegatów³⁸. Skutecznie wykorzystano mechanizmy demokratyczne, by zmniejszyć poziom podmiotowości członków PZPR wspierających struktury poziome.

Rewolucja Solidarności miała charakter samoograniczający³⁹. Oznacza to, że w pierwszych jej etapach

uznania nie zyskiwały żądania dotyczące zmian relacji między klasą dominującą a zorganizowanymi grupami społecznymi. Pojattański ład geopolityczny oraz istniejący typ reżimu politycznego traktowano jako coś niezmiennego i nienaruszalnego. Wraz z przekształceniami świadomości społecznej oraz doświadczeniami konfliktów z aparatem władzy narastał krytycyzm wobec systemu politycznego aż do jego całkowitej refutacji⁴⁰. Porozumienie warszawskie z 30 marca 1981 roku było wydarzeniem, które z jednej strony zapoczątkowało proces demobilizacji społecznej, a z drugiej – zainicjowało proces artykulacji radykalnych idei znacznej części działaczy. Wówczas pojawiły się pomysły dotyczące ekspansji procesów upodmiotawiania do innych państw imperium sowieckiego oraz całkowitego przekształcenia polskiego systemu społecznego. Pomysły te traktowane były jednak w trakcie pierwszego zjazdu NSZZ „Solidarność” jako zadania docelowe, których czasu realizacji nie określono.

Przekształcenia sposobu myślenia działaczy Solidarności były równoczesne z pragmatyczną taktyką ośrodka władzy coraz bardziej koncentrującego się wokół Wojciecha Jaruzelskiego. Jego dążeniem było jak największe osłabienie potencjału mobilizacyjnego upodmiotowionych grup społecznych, tak by można było zrealizować najważniejsze zadanie, czyli to, co Jaruzelski określał jako konieczność rozgromienia antysocjalistycznej kontrrewolucji⁴¹. Chodziło o zniszczenie Solidarności (oraz wszelkich innych niezależnych organizacji), a więc o uprzedmiotowienie ogromnej części polskiego społeczeństwa.

37. G. Majchrzak, *Związek Zawodowy Funkcjonariuszy Milicji Obywatelskiej*, <https://encysol.pl/es/encyklopedia/hasla-rzeczowe/14856,Zwiazek-Zawodowy-Funkcjonariuszy-Milicji-Obywatelskiej.html> (dostęp: 13.06.2021).

38. E. Duraczyński, *PZPR w kryzysie - kryzys w PZPR (lato 1980 - lato 1981)*, „Dzieje Najnowsze” 1997, nr 4; R. Bäcker, *Struktury poziome w Toruniu (1980-1981)*, Warszawa 1990; Z. Bosacki, *Poziomki na betonie. Struktury poziome PZPR w Poznaniu w latach 1980-1982*, „Kronika Miasta Poznania” 2005, nr 4.

39. J. Staniszkis, *Poland's Self-Limiting Revolution*, ed. by J. T. Gross, Princeton 1984.

40. Zob. R. Bäcker, *Przemiany świadomości politycznej działaczy NSZZ „Solidarność” w Toruniu (wrzesień 1980 - grudzień 1981)*, [w:] *Studia nad ruchami społecznymi*, t. 2, pod red. P. Marciniaka i W. Modzelewskiego, Warszawa 1989; idem, *Przekształcenia świadomości politycznej i struktur regionalnych elit politycznych w latach 1980-2000. Casus społeczności województwa toruńskiego*, „Rocznik Toruński” 2000, t. 27; K. Brzechczyn, *O ewolucji solidarnościowej myśli społeczno-politycznej w latach 1980-1981...*

41. „Mówiliśmy jasno i bez niedomówień: kontrrewolucja nie przejdzie. Dotrzyliśmy słowa. Kontrrewolucja nie przeszła” – *Referat Biura Politycznego na VII Plenum KC PZPR wygłoszony 24 lutego 1982 r.*, [w:] W. Jaruzelski, *Przemówienia 1981-1982*, Warszawa 1983.

Werbalna akceptacja istnienia niezależnych od aparatu partyjno-państwowego organizacji trwała tak długo, jak długo były one wspierane olbrzymim potencjałem sprzeciwu wobec każdej próby ich zniszczenia. Akceptacja ta była wymuszana masowymi akcjami strajkowymi oraz groźbami ich akceleracji. Dla aparatu partyjno-państwowego była to sytuacja bez wyjścia. Kiedy poziom partycypacji w protestach zaczął spadać, przestano się zgadzać na realizację jakichkolwiek postulatów protestujących grup społecznych. Od czasu rejestracji NSZZ RI „Solidarność” nie było już mowy o ustępstwach. Aparat partyjno-państwowy nie czuł się już przymuszony do realizacji postulatów Solidarności. Relacja sił zmieniała się coraz bardziej na korzyść tego pierwszego.

Stan wojenny był ostatecznym wypowiedzeniem przez klasę rządzącą werbalnej akceptacji podmiotowości społecznej znacznej części polskiego narodu i jednocześnie nieudaną próbą likwidacji jego zdolności do samoorganizacji społecznej.

Konkluzje

Analizując cztery podstawowe wymiary podmiotowości pierwszej Solidarności, można sformułować następujące wnioski:

1. Na poziomie artykulacji mamy do czynienia z przejściem od etapu suplik (lipiec 1980) poprzez zagregowane postulaty (po utworzeniu MKS-u 16 sierpnia 1980 roku) do wypracowania całościowego programu.
2. W przypadku wymiaru organizacyjnego nastąpiło przejście od zorganizowanych protestów do trwałego potencjału samoorganizacji. Nie osiągnięto poziomu wielopłaszczyznowości organizacyjnej – głównie ze względu na homogeniczność interesów pracowników sektora państwowego.
3. Potencjał mobilizacji narastał od lipca 1980 roku do ostrzegawczego strajku generalnego, kiedy osiągnął maksymalny poziom. Następnie zaczął spadać; po ogłoszeniu stanu wojennego 13 grudnia 1981 roku potencjał ten był już niewielki.
4. Podpisanie porozumień sierpniowych oznaczało pisemne zaakceptowanie istnienia odrębnego pod-

miotu społecznego przez dotychczasowego monopolistę. To formalne uznanie nie było ani całkowite, ani bezwarunkowe i zostało ostatecznie zanegowane przez wprowadzenie stanu wojennego.

Z przedstawionej powyżej analizy wynikają trzy generalne wnioski. Po pierwsze, znacząca część środowisk pracowniczych, studenckich i rolniczych osiągnęła elementarny poziom podmiotowości politycznej. Bez dokładnych badań nie sposób określić, jak duża była to część, choć można przypuszczać, że była ona zbieżna z liczbą osób działających w konspiracji solidarnościowej w 1982 roku. Osiągnięto zatem zdolność do samodzielnej artykulacji, samoorganizacji, umiejętności zbiorowego działania i dążenia do realizacji zbiorowych interesów. Nie osiągnięto natomiast – to drugi wniosek – poziomu zdolności do podmiotowości całkowicie (lub w dużej mierze) zracjonalizowanej. Po trzecie wreszcie, powstrzymywano się od dążeń do osiągnięcia suwerennej podmiotowości na arenie międzynarodowej. Uzyskano natomiast poziom gotowości programowej do osiągnięcia przez naród politycznej suwerenności wewnętrznej.

Bibliografia

Literatura

- Ang Y. Y., *Beyond Weber: Conceptualizing an Alternative Ideal Type of Bureaucracy in Developing Contexts*, „Regulation & Governance” 2017, Vol. 11, No. 3.
- Bäcker R., *Przekształcenia świadomości politycznej struktur regionalnych elit politycznych w latach 1980–2000. Casus społeczności województwa toruńskiego*, „Rocznik Toruński” 2000, t. 27.
- Bäcker R., *Przemiany świadomości politycznej działaczy NSZZ „Solidarność” w Toruniu (wrzesień 1980 – grudzień 1981)*, [w:] *Studia nad ruchami społecznymi*, t. 2, pod red. P. Marciniaka W. Modzelewskiego, Warszawa 1989.
- Bäcker R., *Struktury poziome w Toruniu (1980–1981)*, Warszawa 1990.
- Błasiak W., *Centra i peryferie masowego ruchu pracowniczego w Polsce 1980–1981*, [w:] *Studia nad ruchami społecznymi* [t. 1], pod red. E. Lewickiej-Banaszak, P. Marciniaka W. Modzelewskiego, Warszawa 1987.
- Błaszczak I., *Miejsce Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych RP w upodmiotowieniu polskiej wsi w latach 1945–1948*, [w:] *Edukacja*

- dorostych wobec społecznego wykluczenia: przeszłość terażniejszość*, pod red. T. Maliszewskiego, J. Żerko, Gdańsk 2012.
- Bosacki Z., *Poziomki na betonie. Struktury poziome PZPR Poznaniu w latach 1980–1982*, „Kronika Miasta Poznania” 2005, nr 4.
- Brzechczyn K., *O ewolucji solidarnościowej myśli społeczno-politycznej w latach 1980–1981. Studium filozofii społecznej*, Poznań 2013.
- Choma M., *Strajk lubelskich kolejarzy w lipcu 1980 r.*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2002, nr 12.
- Ciżewska E., *Filozofia publiczna Solidarności. Solidarność 1980–1981 z perspektywy republikańskiej tradycji politycznej*, Warszawa 2010.
- Duraczyński E., *PZPR w kryzysie – kryzys w PZPR (lato 1980 – lato 1981)*, „Dzieje Najnowsze” 1997, nr 4.
- Dworaczek K., *Studenci 1981. Strajk radomski*, „Wolność Solidarność” 2013, nr 4.
- Dziuba A., *Samorząd terytorialny drogą upodmiotowienia społeczności lokalnych*, „Teologia i Człowiek” 2011, t. 17.
- Eisler J., *Grudzień 1970. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Warszawa 2000.
- Gietżyński W., Stefański L., *Gdańsk Sierpień 80*, Warszawa 1981.
- Głowacki A., *Wystąpienia robotnicze w Szczecinie w latach 1970–1980 (próba analizy porównawczej)*, Szczecin 1989.
- Halamska M., *Spółeczne warunki powstania NSZZ RI Solidarność*, „Wies Współczesna” 1981, nr 11.
- Hart Ch., Fuoli M., *Objectification Strategies Outperform Subjectification Strategies in Military Interventionist Discourses*, „Journal of Pragmatics” 2020, Vol. 162.
- Hobsbawm E., *Primitive Rebels. Studies in Archaic Forms of Social Movement in 19th and 20th Centuries*, London 2017.
- Jaruzelski W., *Przemówienia 1981–1982*, Warszawa 1983.
- Kaczyński A., *Zjazd walny*, „Wolność Solidarność” 2011, nr 2.
- Kaliszewski A., *Od „małego realizmu” do „wielkiej metafory”. Obraz czasów PRL-u w reportażach Hanny Krall*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2020, t. XXIII, z. 3.
- Kapusta P., *Pierwsze dni stanu wojennego w Nowej Hucie*, „Ogrody Nauk Sztuk” 2012, nr 2.
- Kapuściński R., *Notatki z Wyrbrzeża*, „Kultura”, 14.09.1980.
- Lesiakowski K., *Strajk robotników łódzkich w lutym 1971 roku*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2002, nr 1.
- Leszczyński A., *Ludowa historia Polski. Historia wyzysku i oporu. Mitologia panowania*, Warszawa 2020.
- Machciewicz A., *Bunt. Strajki w Trójmieście. Sierpień 1980*, Gdańsk 2015.
- Majchrzak G., *Strajk w Wyższej Oficerskiej Szkole Pożarniczej w Warszawie*, „Bezpieczeństwo i Technika Pożarnicza” 2017, t. 47, nr 3.
- Matuszewicz Z., *Sierpień '80 w Szczecinie*, Szczecin 1994.
- Mazur K., *Przekroczyć nowoczesność. Projekt polityczny ruchu społecznego Solidarność*, Kraków 2017.
- Mażewski L., *Samorządność w programie NSZZ „Solidarność” w latach 1980–1981 na tle propozycji z zakresu ustroju politycznego i zagadnień społeczno-gospodarczych*, „Samorząd Terytorialny” 2020, nr 7–8.
- Neja J., Kurpierz T., *Powiew wolności (sierpień 1980)*, [w:] *Górny Śląsk w Polsce Ludowej. Przełomy*, oprac. red. A. Hass, B. Linek, Opole 2013.
- Nowacka B., *Magiczne dziennikarstwo. Ryszard Kapuściński w oczach krytyków*, Katowice 2006.
- Osiński K., *Spółeczeństwo wobec kryzysu bydgoskiego 1981 r.*, „Dzieje Najnowsze” 2012, nr 4.
- Paczkowski A., *Droga do „mniejszego zła”. Strategia i taktyka obozu władzy: lipiec 1980 – styczeń 1982*, Kraków 2002.
- Piepką M., Pruski M., *Czarny czwartek. Gdynia '70*, Warszawa 2011.
- Polak W., *Opór społeczny w pierwszych dniach stanu wojennego*, „Wolność i Solidarność” 2012, nr 2.
- Rak J., Bäcker R., *Problem badawczy*, „Politeja” 2015, nr 5.
- Rohlinger D. A., *Eroticizing Men: Cultural Influences on Advertising and Male Objectification*, „Sex Roles” 2002, Vol. 46, No. 3.
- Rojek P., *Semiotyka Solidarności. Analiza dyskursów PZPR i NSZZ Solidarność 1981 roku*, Kraków 2009.
- Sasanka P., *Czerwiec 1976. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Warszawa 2006.
- Sawczyński P., *Polityczność podmiotu. Spór o podmiotowość polityczną w świetle zwrotu językowego*, Kraków 2016.
- Seidler B., *Kto kazał strzelać. Grudzień '70*, Gdańsk 2010.
- Self-Objectification in Women: Causes, Consequences, and Counteractions*, ed. by R. M Calogero, S. Tantleff-Dunn, J. K. Thompson, Washington 2011.
- Sotwin W., *Podmiotowość w sferze politycznej, czyli pragmatyzm – pryncypializm*, Warszawa 2003.
- Staniszki J., *Poland's Self-Limiting Revolution*, ed. by J. T. Gross, Princeton 1984.
- Staniszki J., *The Evolution of Forms of Working-Class Protest in Poland: Sociological Reflections on the Gdańsk-Szczecin Case, August 1980*, „Soviet Studies” 1981, Vol. 33, No. 2.
- Strajk studentów łódzkich '81 w świetle analiz socjologicznych. Praca zbiorowa*, pod red. J. Lutyńskiego, Łódź–Warszawa 2010.

Supliki do najwyższej władzy, pod red. M. Kuli, Warszawa 1996.
Trembicka K., Bachrynowski Sz. (wprowadzenie), *21 postulatów Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego Gdańsku*, „Myśl Polityczna” 2020, nr 3.

Willems U., von Winter Th., *Anmerkungen zum Stand und zu den Perspektiven der Forschung*, [w:] *Politische Repräsentation schwacher Interessen*, hrsg. von U. Willems, Th. von Winter, Wiesbaden 2000.

Wiszniewska M., *Od reportażu społeczno-obyczajowego do opowieści geohistorycznej. Ewolucja prozy Małgorzaty Szejnert*, „Konteksty Kultury” 2017, t. 14, nr 1.

Wolny-Zmorzyński K., *Ryszard Kapuściński w labiryncie współczesności*, Kraków 2004.

Zwiernik P., *Konflikt w Lubogórze*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2005, nr 7–8.

Żukowski M., *Wybrane aspekty dotyczące PZPR w latach 1948–1990 (liczebność, skład społeczny, dewizowe składki członkowskie nomenklatura kadr)*, „Komunizm. System – ludzie – dokumentacja” 2013, nr 2.

Internet

Heldman C., Cahill M., *The Beast of Beauty Culture: An Analysis of the Political Effects of Self-Objectification*, 2007, [researchgate.net/publication/238622599_The_Beast_of_Beauty_Culture_An_Analysis_of_the_Political_Effects_of_Self-Objectification](https://www.researchgate.net/publication/238622599_The_Beast_of_Beauty_Culture_An_Analysis_of_the_Political_Effects_of_Self-Objectification) (dostęp: 1.02.2022).

Majchrzak G., *Stanęła cała Polska*, 28.03.2021, <https://dzieje.pl/wiadomosci/stanela-cala-polska> (dostęp: 13.06.2021).

Majchrzak G., *Związek Zawodowy Funkcjonariuszy Milicji Obywatelskiej*, <https://encysol.pl/es/encyklopedia/hasla-rzeczowe/14856,Zwiazek-Zawodowy-Funkcjonariuszy-Milicji-Obywatelskiej.html> (dostęp: 13.06.2021).

Abstrakt

Podmiotowość polityczna pierwszej Solidarności znacząco ewoluowała w okresie między strajkami lata 1980 roku ogłoszonym 13 grudnia 1981 roku stanem wojennym. Na poziomie artykulatoryjnym nastąpiło przejście od fazy suplik poprzez zagregowane postulaty do dojrzałego narodowego programu politycznego. Strajki okupacyjne stały się podstawą trwałego potencjału samoorganizacyjnego narodu polskiego. Nie osiągnięto jednak poziomu wielowymiarowości organizacyjnej. Potencjał mobilizacyjny rósł od lipca 1980 roku aż do strajku generalnego, po czym zaczął systematycznie spadać. Podpisanie porozumień oznaczało pisemną

akceptację istnienia odrębnego podmiotu społecznego przez dotychczasowego monopolistę (partię rządzącą). Było to świadectwem uzyskania statusowego awansu społecznego. To formalne uznanie nie było bezwarunkowe i zostało ostatecznie zanegowane poprzez wprowadzenie stanu wojennego. Znaczna część środowisk robotniczych, studenckich rolniczych osiągnęła trwałą podmiotowość polityczną na poziomie podstawowym.

Słowa kluczowe: podmiotowość polityczna, Solidarność 1980–1981, polski Sierpień, stan wojenny 1981

Abstract

Political subjectivity of first “Solidarity”

The political subjectivity of the first “Solidarity” evolved significantly in the period between the strikes in the summer of 1980 and the martial law announced on December 13, 1981. At the articulation level, there was transition from the supplication stage through aggregated postulates to the mature political program of nation. Occupation strikes became the basis for the Polish nation’s lasting potential of the self-organization. However, the level of organizational multidimensionality was not achieved. The mobilization potential grew from July 1980 until the general warning strike, and then began to systematically decline. The signing of the agreements meant written acceptance of the existence of separate social entity by the former monopolist (ruling party). It was to obtain collective status benefits. This formal recognition was not unconditional and was finally denied by the imposition of martial law. Significant part of the working, student and agricultural circles achieved the level of political subjectivity at the basic level.

Keywords: political subjectivity, Solidarity 1980–1981, Polish August, martial law 1981

Roman Bäcker – od 2008 roku profesor na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika Toruniu. Zajmuje się myślą polityczną, reżimami politycznymi, ostatnio demokracją definiowaną jako stan suwerenności narodu politycznego. Autor ponad 200 publikacji w językach polskim, angielskim, rosyjskim, niemieckim, gruzińskim; między innymi: *Totalitaryzm. Geneza, istota, upadek* (1992), *Międzywojenny eurazjatyzm. Od intelektualnej kontrakulturacji do totalitaryzmu* (2000), *Nietradycyjna teoria polityki* (2011), *Neo-militant Democracies in Post-communist Member States of the European Union* (2022; współredakcja).

Roman Bäcker – full professor (since 2008) at the Nicolaus Copernicus University in Toruń. He is interested in political thought, political regimes, and recently democracy defined as the sovereignty of the political nation. Author of over 200 publications in Polish, English, Russian, German and Georgian, incl. *Totalityzm*.

Geneza, istota, upadek (1992), *Międzywojenny eurazjatyzm. Od intelektualnej kontrakulturacji do totalitaryzmu* (2000), *Nietradycyjna teoria polityki* (2011), *Neo-militant Democracies in Post-communist Member States of the European Union* (2022; as co-editor).